

Rzeszów, dn. 28.05.2020 r.

Prof. UR dr. hab. Bogusław Ślusarczyk
Katedra Ekonomii i Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych
Instytut Ekonomii i Finansów
Uniwersytet Rzeszowski w Rzeszowie

Recenzja
rozprawy doktorskiej mgr Anny Pająk
pt. „Determinanty lokalizacji przemysłów kreatywnych w Polsce”.

Promotor:

Prof. UTH dr hab. Wiesław Macierzyński

Promotor pomocniczy:

dr Aneta Kosztowniak

1. Podstawa opracowania recenzji.

Formalną podstawę opracowania recenzji stanowi Uchwała Nr 000-1/9/2020 Senatu Uniwersytetu Technologiczno-Humanistycznego im. Kazimierza Pułaskiego w Radomiu z dnia 30 stycznia 2020 r.

2. Ocena struktury pracy z punktu widzenia osiągnięć badawczych- ocena merytoryczna.

Praca obejmuje 235 stron i składa się z: wprowadzenia, czterech rozdziałów, zakończenia oraz bibliografii, wykazu rysunków i tabel.

Treść pracy zawiera cztery rozdziały o zrównoważonej strukturze co do ich objętości i została udokumentowana odsyłaczami do literatury przedmiotu i danych źródłowych. Bibliografia liczy 281 pozycji, w tym: publikacji zwartych- 112, wydawnictw ciągłych- 111 oraz raportów i opracowań- 58. Spośród tych pozycji 114 to w języku polskim, a 167 to

angielskojęzyczne. A zatem stopień wykorzystania źródeł literaturowych należy uznać za wystarczający dla wykazania się przez Doktorantkę ogólną wiedzą teoretyczną, o której mowa w art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym (Dz. U. z 2017 r. poz. 1789) w związku z art. 179 ustawy z dnia 3 lipca 2018 r. Przepisy wprowadzające ustawę- Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2018 r. poz. 1669).

Wprowadzenie obejmujące 6 stron zawiera: zarys podejmowanej tematyki i uzasadnienie wyboru tematu rozprawy, pytania badawcze i cele pracy, hipotezę główną i hipotezy szczegółowe, charakterystykę struktury pracy oraz metody, techniki i metody badawcze, a także podsumowanie, w którym zaanonsowano wnioski końcowe i propozycje dalszych kierunków prac nad analizowanym problemem badawczym. Oceniając treść wprowadzenia należy stwierdzić, że zostało opracowane w sposób perfekcyjny i kompletny. Jako recenzent uważam, że zarówno pytania badawcze i cele pracy, jak i hipotezy zostały sformułowane trafnie oraz w pełni adekwatny, ujmujący zagadnienia będące przedmiotem rozważań. Jednak Doktorantka zaznacza na str. 11, że analiza empiryczna została oparta tylko na danych statystycznych wtórnych. Sądzę, że można je było uzupełnić badaniami ankietowymi.

W rozdziale pierwszym zostały omówione: geneza koncepcji gospodarki kreatywnej i przemysłów kreatywnych oraz ich miejsce we współczesnej gospodarce w ujęciu teoretycznym. Autorka w sposób lapidarny i syntetyczny przedstawiła w ujęciu tabelarycznym teorię kreatywności, ich klasyfikację, podstawowe założenia kluczowe koncepcje oraz ich reprezentantów (zob. s. 19). Bardzo szczegółowo i wyczerpująco przedstawiono kategorię kreatywności i jej związki z przedsiębiorczością, innowacyjnością czy twórczością i konkurencyjnością. Kolejnym zagadnieniem jest gospodarka kreatywna, która stanowi nowy, funkcjonalny paradygmat będący w centrum uwagi wielu badaczy nauk społecznych, a także i obywateli, władz lokalnych i regionalnych oraz przedstawicieli przemysłu i szeroko rozumianego sektora usług. Doktorantka wyjaśniła w sposób skrupulatny związki między gospodarką kreatywną i gospodarką opartą na wiedzy, a także z gospodarką kulturową. W tym kontekście zostały uwypuklone współzależności kultury i kreatywności z produkcją, dystrybucją oraz konsumpcją dóbr i usług. Dalej Autorka stwierdziła, że zakres badań nad ekonomią kultury obejmuje przede wszystkim pomiar korzyści ekonomicznych generowanych przez kulturę, jej produkty i usługi, a także w szerszym kontekście jej znaczenie jako istotnego elementu procesów społeczno-gospodarczych.

wyróżniające. W dyskusji dotyczącej klasyfikacji działalności kulturalnych i ich funkcji wzięło wiele instytucji krajowych i międzynarodowych. Na przykład Światowa Organizacja Własności Intelektualnej, która klasyfikację przemysłów kreatywnych opracowała biorąc pod uwagę prawa autorskie i ich znaczenie dla funkcjonowania podmiotów w gospodarce.

Natomiast na gruncie polskim dominują ujęcia przemysłów kreatywnych bazujące na ich kulturalnym aspekcie i podkreślające rangę kultury i kreatywności artystycznej w ramach działalności zaliczanych do sektora przemysłów kreatywnych. Jednak wielu autorów zajmujących się tymi zagadnieniami proponuje szersze ujęcie przemysłów kreatywnych, wykraczające poza przemysły kulturowe i stanowiące ich podstawy, a mianowicie różnego rodzaju kreatywności i formy własności intelektualnej.

Faktem jest, że w Polsce dotychczas nie została opracowana jednolita definicja i klasyfikacja działalności zaliczanych do przemysłów kreatywnych. Stosowane natomiast w sposób dowolny aparat pojęciowy i terminologia generują pytanie o spójność przeprowadzanych badań i dokonywanych analiz oraz możliwości ich wykorzystania naukowego i tworzenia wiedzy stanowiącej zbiór uporządkowanych informacji dotyczącej dynamicznych przeobrażeń społeczno-gospodarczych.

Autorka w celu zachowania przejrzystości terminologicznej zdecydowała się na stosowanie terminu „przemysły kreatywne”, ale także korzystała z następujących terminów: „sektory kreatywne”, „działalności kreatywne”, czy „branże kreatywne” uznając je za pojęcia tożsame. Ponadto Doktorantka w oparciu o krytyczną analizę literatury przedmiotu **sformułowała własną definicję przemysłów kreatywnych (zob. s. 58). Moim zdaniem jest to definicja akcentująca wszystkie aspekty i parametry wyróżniające ten sektor (branżę) i świadczy o dojrzałości oraz głębokim zrozumieniu analizowanych zagadnień.**

Autorka w pracy przyjęła także sektorowe ujęcie przemysłów kreatywnych wynikające z ich wewnętrznej różnorodności, funkcji, które pełnią w ramach procesów gospodarczych, stopnia wykorzystania treści kulturowych i komercyjnego charakteru działalności. Ujęcie sektorowe jest słuszne z punktu widzenia metodologicznego bowiem umożliwia wskazanie wewnętrznego zróżnicowania przemysłów kreatywnych, a także prowadzenia badań i analiz poszczególnych grup działalności w ramach szerszego ekosystemu gospodarki kreatywnej i pełnionych przez nie funkcji.

W punkcie 1.4 pierwszego rozdziału Doktorantka skoncentrowała się na ekonomicznych aspektach przemysłów kreatywnych i ich produktach. Podkreślono, że współczesna rewolucja technologiczna i komunikacyjna oraz procesy globalizacyjne stanowią z jednej strony podstawę dla tworzenia się gospodarki kreatywnej, z drugiej zaś kreują

Autorka podkreśliła, bazując na wybranych pozycjach literatury przedmiotu, że gospodarka kreatywna może być „modelowana” na dwa sposoby: **pierwszy** dotyczy produkcji dóbr i usług kulturowych- traktowany jako wartościowy wkład w rozwój społeczny; **drugi** wskazujący rangę innowacji jako ekonomicznego motoru napędowego zwłaszcza w okresach przemian społecznych.

Co więcej, Autorka zaprezentowała podstawowe elementy budowania koncepcji gospodarki kreatywnej, a mianowicie: klastry kreatywne, kreatywnych pracowników, kreatywne społeczności oraz cechy gospodarki kreatywnej podkreślając, że gospodarka kreatywna stanowi kolejny etap po postindustrialnej koncepcji gospodarki opartej na wiedzy lub jako wykorzystanie kultury i jej zasobów w rozwoju gospodarczym, przy czym co jest istotne, że jest ona odrębną równorzędną kategorią.

Przedmiotem dalszych rozważań jest sektor przemysłów kreatywnych. Autorka stwierdziła, że w tym zakresie istnieje swoisty chaos terminologiczny, co jest spowodowane mnogością nie tylko definicji i klasyfikacji, ale również trudnościami w jednoznacznym zdefiniowaniu pojęć powiązanych z sektorem kreatywnym, takich jak: kultura, kreatywność i innowacje. Niewątpliwie ma to znaczenie w przypadku polskich doświadczeń w zakresie budowania sektora przemysłów kreatywnych, ponieważ wybór podstawy terminologicznej i klasyfikacyjnej, czy definicyjnej wpływa na wyniki badań przy próbach mierzenia siły ekonomicznej tego sektora gospodarki.

Autorka uważa, że w celu zaprezentowania pełnego obrazu przemysłów kreatywnych należy odnieść się do pojęcia „przemysłu kultury” (w języku angielskim- *cultural industries*). Termin pojawił się w oficjalnej publikacji UNESCO, którego Dział Statystyki Kulturowej zaproponował klasyfikację działalności kulturalnych i kreatywnych. Podjęto wówczas próbę kompleksowego opracowania wspólnej metodologii umożliwiającej uchwycenie złożoności działalności kulturalnych i gromadzenie danych niezbędnych do prowadzenia międzynarodowych porównań i statystyk.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że Wielka Brytania jako pierwsza dostrzegła wagę oraz perspektywy i potencjał ekonomiczny związany z rozwojem nie tylko przemysłów kreatywnych. Podkreślono bowiem silne związki pomiędzy przemysłami kreatywnymi a nowymi technologiami informacyjnymi (JCT), których rezultatem są nowe miejsca pracy, a także stanowią one nowe źródła budowania przewagi konkurencyjnej i pozycji gospodarki danego kraju.

Autorka analizując owe związki, w oparciu o literaturę przedmiotu, wskazała cechy strukturalne przemysłów kreatywnych, które jednocześnie stanowią ich parametry

warunki zapewniające jej dalszy dynamiczny rozwój dzięki realizacji nowych modeli biznesowych, tworzeniu nowych rynków zbytu, obniżenia kosztów, dotarcia do konsumentów będących rezultatem rozwoju nowych form dystrybucji produktów i usług.

W tym kontekście zostały wyodrębnione cztery podstawowe modele przemysłów kreatywnych:

- model 1 dobrobytu;
- model 2 konkurencji;
- model 3 wzrostu;
- model 4 innowacji.

Autorka omawiając w/w modele przedstawiła relacje wzajemne oddziaływania przemysłów kreatywnych na gospodarkę i efekty (zmiany) jakie one generują.

W rozdziale drugim w sposób syntetyczny są zaprezentowane zagadnienia związane z przestrzennym wymiarem przemysłów kreatywnych. Badania w pracy mają na celu określenie determinant warunkujących organizację przestrzenną działalności gospodarczej w danych miejscach, ich koncentrację przestrzenną oraz kształtowanie się wzajemnych powiązań pomiędzy funkcjonującymi podmiotami gospodarczymi. Wzajemnie powiązaną grupą podmiotów ulokowaną w bliskiej przestrzeni geograficznej, których współpraca opiera się na podobieństwach oraz komplementarności w ramach wspólnej branży i prowadzonej działalności jest kłaster. Jednak w kontekście prowadzonych badań istotne znacznie mają klastry kreatywne, których tworzenie jest zdeterminowane przez następujące czynniki: czynniki ekonomiczne i środowiskowe, czynniki popytowe i kapitał kulturowy, rezydenci i nierezydenci posiadający specyficzne kompetencje kulturowe i preferencje artystyczne, kapitał ludzki, kapitał kreatywny środowisko sprzyjające rozwojowi indywidualnej kreatywności i kapitałowi intelektualnemu, kapitał społeczny, różnorodność kulturowa, tolerancja, potencjał kooperacji międzynarodowej na danym obszarze, obecność firm zależnych i towarzyszących.

W/w elementy stanowią kluczowe znaczenie i decydują o lokalizacji przemysłów kreatywnych.

W literaturze przedmiotu koncepcja klastra stała się „światową modą”, lecz jak podkreśla wielu badaczy i Doktorantka, dotychczasowe badania mimo, iż wykazują związek między rozwojem klastrów a rozwojem kreatywności, to wyniki niektórych badań nie wyjaśniają w pełni złożoności ich funkcjonowania. Klastry kreatywne bowiem charakteryzuje specyficzna logika operacyjna ze względu na styl życia twórczych profesjonalistów, tym

samym jednolite praktyki w klastrach przemysłowych nie zapewniają sukcesu klastrów kreatywnych.

Doktorantka wyjaśniając kwestię tworzenia się współczesnych struktur przestrzennych i ich lokalizację, odwołuje się do wielu teorii: m. in. teorii biegunów wzrostu i polaryzacji F. Perroux czy teorii nowej geografii ekonomicznej M. Fujita, P. Krugmana. Jej zdaniem, i słusznie, na procesy wyboru lokalizacji działalności, w tym realokacji działalności i ich kierunki zgodnie z założeniami nowej geografii ekonomicznej, wpływają: specyficzne uwarunkowania, potrzeby i cechy charakterystyczne poszczególnych sektorów gospodarki, takie jak: intensywność, korzyści skali, poziom uzależnienia od kosztów transportu, intensywność i istotność powiązań z otoczeniem oraz w ramach łańcucha wartości i produkcji.

Podobne stanowisko w tej kwestii zajął twórca teorii lokalizacji A. Weber, który początkowo wyróżnił trzy czynniki lokalizacji tj. koszty transportu, koszty pracy i korzyści aglomeracji. Jednak zmiany ewolucyjne w gospodarce, postęp technologiczny, cywilizacyjny spowodował rozwinięcie tej teorii, poszerzył się zakres czynników lokalizacji, a także zmieniła się hierarchia istotności czynników lokalizacji.

Współcześnie wyróżnia się szeroką gamę czynników lokalizacji, które można klasyfikować przyjmując różne kryteria. Pełną ich egzemplifikację Autorka przedstawiła na stronach od 91 do 94 wskazując nowe czynniki lokalizacji.

Doktorantka w punkcie 2.3 przedstawiła w zarysie prowadzone badania dotyczące organizacji przestrzennej działalności kreatywnych. Wyniki tych badań wskazują na nierównomierne ich rozmieszczenie przestrzenne, na tendencje do koncentracji przemysłów kreatywnych w różnych krajach, przy czym te tendencje są odmienne w zależności od kraju, jak również od przyjętych założeń badania zarówno w dużych miastach lub w ramach dystryktów i klastrów branżowych stanowi istotną cechę przemysłów kreatywnych. Niewątpliwie prowadzi to do wniosków o silnym oddziaływaniu efektów zewnętrznych lokalizacji dotyczącym rozmieszczenia przemysłów kreatywnych.

Autorka zwróciła uwagę, że również w Polsce podjęto próbę analizy determinant koncentracji przemysłów kreatywnych. Badania te różnią się zarówno w zakresie przedmiotowym, przestrzennym jak i metodologicznym. Dotychczas przeprowadzono stosunkowo niewielką liczbę badań nad lokalizacją przemysłów kreatywnych. Warto podkreślić, że każde z nowych ujęć stanowi istotny wkład dla lepszego zrozumienia specyfiki działalności przemysłów kreatywnych oraz inspirację do podejmowania dalszych poszerzonych badań.

Niewątpliwie, według Doktorantki istotna z punktu widzenia analiz przestrzennego funkcjonowania przemysłów kreatywnych oraz kreatywności i kultury w ogóle jest koncepcja creative milieu odnosząca się do kreatywnych miast i regionów oraz ich kreatywnego potencjału. Potencjał kreatywny jest określany przez wiele zmiennych w zależności od badania, odnoszących się nie tylko do kategorii ekonomicznych, ale zwłaszcza do czynników społeczno-kulturowych tj. m.in. do kapitału kulturowego (w tym infrastruktury kulturalnej, dziedzictwa kulturowego), do kapitału intelektualnego, różnorodności kulturowej i tolerancji, transferu wiedzy i osobistych kontaktów uczestników procesów społecznych i gospodarczych. Potencjał kreatywny jest traktowany w wielu koncepcjach kreatywnych miast i regionów, jak zauważa Doktorantka, jako istotny czynnik rozwoju ekonomicznego.

Bardzo szczegółowo została omówiona teoria koncentracji przestrzennej klasy kreatywnej i model 3T R. Floridy. W tej teorii podkreślił on, że klasa kreatywna stanowi jeden z motorów napędowych rozwoju ekonomicznego miast i regionów. Jednak jak zaznacza Autorka, teoria nie zawsze koresponduje z odmiennymi warunkami społeczno- kulturowymi w Polsce . Bowiem dotyczy ona wielokulturowego środowiska Stanów Zjednoczonych i Europy Zachodniej.

Oceniając badania nad regionalnym wymiarem gospodarki kreatywnej, zdaniem Autorki, są one rozwijane zarówno w zakresie analiz klastrów i dystryktów kulturalnych i kreatywnych, sieci kreatywnych miast, centrów kreatywności i innowacji, jak i w wymiarze kreatywnych regionów i kreatywnych gospodarek.

Bardzo interesująco i kompleksowo ujęte są koncepcje rozwoju opartego na kulturze. Badania empiryczne potwierdzają, że istnieją dowody wskazujące na silny związek przejawów lokalnej kultury niematerialnej z lokalnym rozwojem społeczno- gospodarczym. Kapitał kulturowy tworzy unikatowe „środowisko kulturowe” wpływające na system wartości i cechy lokalnej społeczności.

Podsumowując Doktorantka uważa, że nowe koncepcje rozwoju i lokalizacji podmiotów wskazują na coraz szerszy zakres czynników warunkujących rozwój gospodarczy i rozwój określonych gałęzi oraz sektorów przemysłu, w tym także przemysłów kreatywnych w wymiarze regionalnym. Kształtują one konkurencyjność i kreatywność uwzględniając nowe formy kapitału i zasobów takie jak: kapitał ludzki, kapitał społeczny, kapitał kulturowy, które łącznie tworzą kapitał terytorialny.

W/w formy kapitału zostały klarowny i konkretny wyjaśnione, a relacje między nimi prawidłowo zinterpretowane. Ponadto w oparciu o proponowany model optimum

terytorialnego przy uwzględnianiu kryterium spójności terytorialnej (zob. J. Zaucha i in.) zostały one przedstawione w postaci funkcji produkcji obszaru funkcjonalnego i regionu.

Reasumując przedstawione rozważania w I i II rozdziale stanowiące część teoretyczną rozprawy stwierdzam jako recenzent:

- po pierwsze Doktorantka w bardzo dobrym stopniu opanowała literaturę przedmiotu wykazując się znajomością języka angielskiego, ponieważ omawiane zagadnienia zostały zawarte w większości w pozycjach anglojęzycznych;
- po drugie prezentowane zagadnienia stanowią logiczną i spójną całość;
- po trzecie przedstawiono je w sposób kompleksowy i wyczerpujący;
- po czwarte, Autorka dokonała syntezy wszystkich teorii i przeprowadzonych badań dotyczących szeroko rozumianego sektora przemysłów kreatywnych i czynników determinujących ich lokalizację w ujęciu przestrzennym i regionalnym;
- po piąte należy także podkreślić swobodę prowadzonych wywodów i wysoki stopień opanowania aparatury pojęciowej oraz zasad pisania, a także formułowania uogólnień po omówieniu teorii i badań odnoszących się do analizowanych zagadnień;
- po szóste jedynym mankamentem w pracy tej części jest zbyt duża koncentracja Doktorantki na ujęciach definicyjnych omawianych kategorii, chociaż można to także ocenić pozytywnie biorąc pod uwagę kompleksowość ujęcia zagadnień.

Rozdziały III i IV rozprawy stanowią część empiryczną.

W rozdziale trzecim Autorka przedstawiła założenia metodologiczne i dokonała operacjonalizacji obszaru badawczego. Przemysły kreatywne podobnie jak wszystkie inne formy działalności podlegają klasyfikacji działalności gospodarczej, której celem jest ich uporządkowanie i systematyczna analiza statystyczna dzięki gromadzeniu i analizowaniu adekwatnych danych. Doktorantka ze względu na mnogość funkcjonujących definicji i klasyfikacji sektora przemysłów kreatywnych, a także struktury Polskiej Klasyfikacji Działalności Gospodarczej (PKD 2007) zdecydowała się na zaadaptowanie w dalszych analizach przemysłów kreatywnych klasyfikacji Ess-net Culture, która stanowi podstawę tworzenia statystyk przez Eurostat oraz statystyk krajowych GUS w Polsce. Autorka bowiem uważa, że mimo, iż aktualnie funkcjonująca klasyfikacja PKD 2007 nie umożliwia

wyodrębnienia wszystkich branż i działalności znajdujących się w klasyfikacji Ess- net Culture to ze względu na jej ogólnoeuropejski charakter jest najbardziej adekwatna do zaadoptowania w doniesieniu do badań na gruncie polskim, a także w celu generowania rekomendacji dla rozwoju krajowej gospodarki kreatywnej w szerszym ujęciu.

Biorąc pod uwagę kompleksowość badanych zjawisk zarówno sektora przemysłów kreatywnych, jak i ich funkcjonowanie w ramach gospodarki kreatywnej w ujęciu regionalnym, a także przeprowadzone dotychczas analizy Doktorantka przyjęła założenie, że nie istnieje „właściwy” lub „niewłaściwy” model dla analizy przemysłów kreatywnych. Powstało bowiem szereg alternatywnych konstrukcji bazujących na różnych kryteriach i założeniach oraz wykorzystujących mechanizmy i narzędzia do wspólnego badania poszczególnych elementów i założeń między nimi. W pracy Autorka przyjęła klasyfikację, która obejmuje działalności oparte głównie na kreatywności artystycznej i kulturowej.

Sektor przemysłów kreatywnych według Polskiej Klasyfikacji Działalności Gospodarczej- PKD 2007 będący przedmiotem badań obejmuje następujące branże: dziedzictwo kulturowe, biblioteki i archiwa, książki i prasa, sztuki wizualne, sztuki performatywne, sztuki audiowizualne i multimedia, architekturę, reklamę i edukację artystyczną.

Dane ilustrujące liczbę podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych w rejestrze REGON według podziału administracyjnego jednostek terytorialnych oraz klas PKD 2007 pozyskano z Krajowego Rejestru Urzędowego Podmiotów Gospodarki Narodowej REGON oraz z bazy Banku Danych Lokalnych GUS. Jednakże ze względu na brak możliwości poszczególnych branż na poziomie kodu czterocyfrowego (podklasa), które dotyczą wyłącznie działów i sekcji PKD 2007, wielkości sektora przemysłów kreatywnych i ich rozmieszczenie w poszczególnych województwach w podziale na branże określono szacunkowo. Podobnie szacunkowo przyjęto dane BDL GUS i wybranych branż sektora przemysłów kreatywnych dokonując analizy tendencji do koncentracji przestrzennej przemysłów kreatywnych.

Na podstawie danych z w/w instytucji przedstawiono liczbę podmiotów przemysłów kreatywnych i ich rozmieszczenie przestrzenne w poszczególnych województwach wskazując województwa o najwyższej liczbie podmiotów i województwa o najniższej liczbie tych podmiotów. Autorka zaprezentowała ranking województw na rys. 3.2, a ich rozmieszczenie na mapie z podziałem na województwa na rys. 3.3. Natomiast udział grup branżowych w ogólnej liczbie przemysłów kreatywnych w Polsce (dane za I kw. 2019) na diagramie kołowym- rys. 3.4. Jest to ujęcie statyczne. Z kolei dynamika wzrostu została zaprezentowana

na rys. 3.5, która dotyczyła lat 2015- 2019. Te ujęcia są klarowne i wskazują na rangę tych przemysłów, ale Autorka powinna skomentować te tendencje i określić ich przyczyny.

W celu identyfikacji determinant lokalizacji podmiotów przemysłów kreatywnych w ujęciu przestrzennym zastosowano współczynnik lokalizacji- LQ , który umożliwia ocenę ich intensyfikacji lokalizacji (koncentracji). Jest on jedną z najczęściej stosowanych metod identyfikacji regionalnych skupień w tym także, w zakresie branż i sektorów gospodarki kreatywnej.

Doktorantka w badaniach wykorzystwała współczynnik lokalizacji (LQ) zdając sobie sprawę z tego, że nie dostarcza on informacji o wielkości branży w danym regionie. Przyjmując określone kryteria (wielkości) kształtowania się współczynnika została stworzona mapa Polski z podziałem na województwa przedstawiająca rozmieszczanie przemysłów kreatywnych w zależności od wielkości wartości współczynnika lokalizacji LQ. Autorka, mimo wad tego współczynnika, uważa go za miarę bardziej adekwatną dla przestrzennej analizy koncentracji zjawisk ekonomicznych niż operowanie wartościami bezwzględnymi. Porównanie bowiem tych dwóch miar lokalizacji nie wskazuje na istotne różnice pomiędzy nimi na poziomie województw (zob. tab. 3.2), ale obliczony współczynnik skośności dla wartości współczynnika LQ dla województw wyniósł **1,81**, natomiast dla liczby podmiotów **2,6**. **A więc występuje istotna różnica. Proszę zatem w trakcie obrony o jej wyjaśnienie.**

W toku dalszych badań Autorka przedstawiła rozkład przestrzenny poszczególnych grup branżowych sektorów przemysłów kreatywnych. Na podstawie współczynników lokalizacji LQ zostały określone potencjalne specjalizacje regionalne. W sposób syntetyczny i plastyczny, wizualny zostały one zaprezentowane na rys. 3.7. Z analizy koncentracji tych branż wynika, że ich rozmieszczenie jest nierównomierne oraz, że są one skoncentrowane zwłaszcza na obszarach metropolitarnych. Zdaniem Autorki powinno to stanowić podstawy kształtowania kierunków polityki rozwoju poszczególnych branż w bliższej i dalszej perspektywie.

Kolejnym etapem badań jest dynamika generowania nowych podmiotów sektora przemysłów kreatywnych w latach 2015-2018. Analiza wskazuje dodatnią dynamikę w rejestracji nowych podmiotów przemysłów kreatywnych. Najwyższą dynamikę rejestracji nowych podmiotów liczoną w wartościach bezwzględnych odnotowano w województwach: dolnośląskim i podkarpackim, a nieznaczny spadek był w województwie lubuskim i zachodniopomorskim. Autorka stwierdziła, że wzrost liczby nowo zarejestrowanych podmiotów tego sektora w odniesieniu do liczby bezwzględnej nowych podmiotów nie był jednoznaczny ze wzrostem współczynnika LQ w tym zakresie (zob. tab. 3.3). Jakie były

przyczyny tego, że pomimo dodatniej dynamiki rejestracji nowych podmiotów w latach 2015-2018 współczynnik lokalizacji osiągnął wartości ujemne. **Autorka wyjaśniła dlaczego istnieją te różnice, ale zbyt ogólnie i mało przekonująco. Zatem podczas obrony proszę o szerszą interpretację tego problemu.**

Warto zwrócić uwagę na koncentrację przemysłów kreatywnych w Polsce. Rozważania Autorki w tym zakresie są kompleksowe i wnikliwe. Zastosowano właściwe narzędzia badawcze. Wykorzystano bowiem funkcję Lorenza i współczynnik Giniego. Przeprowadzona analiza w oparciu o te narzędzia pozwoliła Autorce określić stan koncentracji przestrzennej podmiotów i sformułować konstatację, że rozkład liczby podmiotów w Polsce tego sektora jest nierównomierny. Natomiast na podstawie obliczonych współczynników LQ ustalono, że występuje silniejsza tendencja do lokalizacji podmiotów sektora przemysłów kreatywnych w stolicach województw niż ma to miejsce w odniesieniu do ogółu przedsiębiorstw. Udział procentowy podmiotów tego sektora w stolicach województw wynosi średnio 44%, przy czym największy wskaźnik odnotowano dla miasta **Warszawy** (dla województwa mazowieckiego- 74%), a najmniejszy dla miasta **Katowice** (dla województwa śląskiego- 14%). **Autorka nie podjęła próby wyjaśnienia, dlaczego te wskaźniki przybierają taką wartość i jakie są przyczyny takiego poziomu ich kształtowania.**

Dla bardziej kompleksowego ujęcia problematyki rozmieszczania przemysłów kreatywnych w badaniach skoncentrowano się na analizie kształtowania się współczynnika LQ dla poszczególnych sektorów objętych badaniem (zob. tab. 3.4) oraz przedstawiono ranking powiatów (zob. tab. 3.5). W tabeli zawarto wartości współczynnika LQ dla 20 powiatów o największym współczynniku i 15 powiatów o współczynniku najniższym. Dodatkowo uzupełniono te statystyki o dane dotyczące liczby podmiotów przemysłów kreatywnych w wartościach bezwzględnych (zob. tab. 3.6). Te statystyki dostarczają wielu wartościowych elementów obrazujących stan, rozmieszczenie podmiotów tych sektorów, ich koncentrację przestrzenną w przekroju powiatowym. **Jednak ich interpretacja jest zbyt ogólna i kończąca się lapidarną konkluzją** (zob. s. 158).

W celu szerszego zaprezentowania omawianych zagadnień Autorka sięgnęła także do programów i strategii rozwojowych poszczególnych województw w Polsce. W sposób syntetyczny zostało przedstawione w ujęciu tabelarycznym, miejsce kultury i przemysłów kreatywnych w regionalnych dokumentach strategicznych. Rozważania analizujące podejmowane w ramach programów operacyjnych poszczególnych województw stanowią uzupełnienie, a także wskazujące na kierunki priorytetowe polityki regionalnej. **Z**

zestawienia (tab. 3.7) wynika, że w niektórych województwach w sposób marginalny lub w ogóle nie ujęto przemysłów kreatywnych. Proszę odnieść się do tego problemu podczas obrony.

W rozdziale czwartym stanowiącym kontynuację procesu badawczego Doktorantka podjęła problem wpływu czynników kształtujących odmienne wzorce lokalizacji i koncentracji przestrzennej przemysłów kreatywnych w Polsce. Analiza została przeprowadzona na poziomie zarówno poszczególnych województw, jaki i powiatów. Podstawą wyodrębnienia przemysłów kreatywnych dla celów badania przyjęto klasyfikacje europejskie, zwłaszcza klasyfikację Ess-net culture będącą ściśle związaną ze statystykami Eurostatu. Ze względu na kreatywne zróżnicowanie sektora dla dalszej analizy determinant lokalizacji zastosowano podział sektorowy współdzielący określone cechy umożliwiające ich wyodrębnienie w ramach ogólnej grupy działalności. Przyjmując takie założenia uzyskano przejrzyste ujęcie sektorowe przemysłów kreatywnych odpowiadające mu kody PKD 2007 (zob. tab. 4.1).

Doktorantka zwróciła szczególną uwagę na problem dysproporcji rozwojowych występujących w skali regionalnej. Jej zdaniem, analiza zróżnicowania regionalnego oraz czynników determinujących to zróżnicowanie jest niezwykle istotna nie tylko ze względu na społeczny i ekonomiczny rozwój regionów, ale także dlatego, iż warunkuje ono zrównoważony rozwój całego kraju. Autorka przedstawiła owe zróżnicowanie rozwoju poszczególnych województwa w oparciu o kryterium osiągniętej wartości PKB per capita w latach 2014 i 2017 (zob. tab. 4.2), a także kształtowanie się takich wielkości jak: gęstość zaludnienia, nakłady na B+R na 1 mieszkańca, wartość dodana brutto na 1 pracującego, ilość podmiotów z udziałem kapitału zagranicznego na 10 tys. ludności, nakłady inwestycyjne na 1 mieszkańca (zob. tab. 4.1). Ponadto zaprezentowano zróżnicowanie województw w Polsce pod względem wskaźników innowacyjności, które zawarto w ujęciu tabelarycznym generując ranking w przekroju wojewódzkim. Autorka podkreśliła, że przeprowadzone analizy mają na celu identyfikację nie tylko poziomu zróżnicowania regionalnego, ale również czynników na nie wpływających, a tym samym warunkujących spójność terytorialną i zrównoważony rozwój w przyszłości. Doktorantka konstatując, uważa, że zróżnicowanie regionalne odnosi się do wielu kategorii zarówno społecznych, jak i ekonomicznych i jest w znaczącym stopniu uwarunkowane historycznie i kulturowo. W związku z tym Autorka postuluje, podjęcie w ramach kolejnych analiz i nowych strategii kultury i kreatywności, szerszych badań dotyczących wzajemnych interakcji między rozwojem społeczno- ekonomicznym

Współczynnik korelacji obliczono dla każdej z par wskaźników syntetycznych. Dla każdego wskaźnika korelacji następnie przeprowadzono testy istotności statystycznej przy analizowanej liczbie zmiennych, które zostały zawarte w tabeli 4.6.

Kolejno w tabelach 4.6, 4.7, 4.8, 4.9 przedstawiono macierze korelacji pomiędzy zmiennymi zaznaczając pogrubioną czcionką wartości korelacji istotnych statystycznie. Reasumując należy podkreślić, że Autorka w sposób jasny i konkretny zinterpretowała zależności między współczynnikami w badanych latach 2014 i 2017, a także pomiędzy wskaźnikami regionu kreatywnego i współczynnikami LQ dla przemysłów kreatywnych w polskich województwach w latach 2015 i 2018.

Na podstawie interpretacji wyników korelacji Doktorantka sformułowała syntetyczne i logiczne wnioski uogólniające. I tak stwierdziła ona, że:

- występuje silne powiązanie pomiędzy lokalizacją przemysłów kreatywnych a potencjałem gospodarczym regionu, co niewątpliwie świadczy o pozytywnej interakcji między nimi;
- istnieją silne współzależności pomiędzy lokalizacją przemysłów kreatywnych a wysokim poziomem jakości kapitału ludzkiego znajdującego się w regionie;
- generowane są efekty zewnętrzne lokalizacji wyróżniające się w relacji pomiędzy współczynnikiem lokalizacji podmiotów sektora przemysłów kreatywnych a specjalizacją kreatywną regionu, poziomu zatrudnienia i wynagrodzeń w sektorze kreatywnym;
- występuje wzajemne oddziaływanie pomiędzy lokalizacją przemysłów kreatywnych i kapitałem społecznym.

A zatem wnioskowanie powyższe stanowi weryfikację postawionej hipotezy stwierdzającej wpływ czynników ekonomicznych na lokalizację przemysłów kreatywnych, a także hipotezy dotyczącej zależności pomiędzy lokalizacją przemysłów kreatywnych a występującymi w regionie czynnikami „prokreatywnymi”.

Ostatnim etapem badań (pkt. 4.4) jest modelowanie ekonometryczne z wykorzystaniem danych na poziomie 380 polskich powiatów dla lat 2009-2018. W tabelach 4.10 i 4.11 zostały przedstawione zmienne objaśniane i zmienne objaśniające. W celu doboru właściwej metody estymacji dla zebranych danych przeprowadzono próbę za pomocą klasycznej metody najmniejszych kwadratów oraz weryfikację hipotezy o istnieniu efektów indywidualnych w analizowanej grupie.

poszczególnych regionów i powiatów a rozwojem kreatywnych działalności oraz efektów kreowanych przez nie.

W punkcie 4.3 przedmiotem rozważań jest potencjał kreatywnego regionu i jego powiązania z lokalizacją przemysłów kreatywnych w polskich województwach w latach 2015 i 2018.

Autorka w oparciu o wskaźniki syntetyczne odnoszące się do różnych form kapitału terytorialnego województw dokonała ich klasyfikacji podkreślając, że w sposób naturalny stanowią kategorie trudne do zmierzenia i są w znacznym stopniu obciążone subiektywizmem interpretacyjnym. W badaniu zróżnicowania przestrzennego potencjału kreatywnego województw w Polsce zastosowano metodę taksonomiczną wzorca rozwoju opracowaną przez Hellwiga. Zgodnie z tą metodą określa się odległość euklidesową każdego obiektu wielowymiarowego od wzorca rozwoju. Badania przeprowadzono etapowo:

1. wyznaczając kategorie określające elementy potencjału kreatywnego tj.: potencjał gospodarczy (G1), potencjał innowacyjny (G2), kapitał kreatywny (G3), kapitał ludzki (G4), kapitał społeczny (G5), kapitał kulturowy (G6);
2. stworzono mierniki syntetyczne rozwoju potencjału kreatywnego województw;
3. przeprowadzono analizę zmian wskaźników syntetycznych;
4. utworzono ranking województw pod kątem wartości wskaźnika potencjału kreatywnego.

Syntetyczny obraz zmiennych cząstkowych został przedstawiony w tabeli 4.4. Doktorantka uwzględniając zmienne cząstkowe dokonała obliczeń wszystkich wskaźników syntetycznych (G1, G2, G3, G4, G5, G6, G7, G8, G9) prezentując je na wykresach (4.3, 4.4, 4.5, 4.6, 4.7, 4.8, 4.9, 4.10, 4.11, 4.12, 4.13, 4.14). Analizując kształtowanie się tych wskaźników Autorka określiła ich tendencje, czynniki oraz dysproporcje między poszczególnymi województwami. Podsumowaniem tego etapu badań jest zaprezentowany ranking województw, którego podstawowym kryterium jest wartość indeksu syntetycznego potencjału kreatywnego (zob. tab. 4.5).

Kolejnym etapem procesu badawczego jest analiza statystyczna zależności pomiędzy obliczonymi wskaźnikami syntetycznymi potencjału kreatywnego oraz lokalizacją przemysłów kreatywnych w poszczególnych województwach. W tym celu obliczono współczynnik korelacji Pearsona dla wskaźników syntetycznych i współczynników LQ przemysłów kreatywnych w województwach. Na stronie 189 pracy błędnie podano, że jeśli współczynnik przyjmuje wartość 0-0,99 to oznacza korelację „nikłą”. Prawidłowo winno być, że jeśli przybiera wartość 0-0,19 to korelacja jest „nikła”.

Rozprawa została napisana poprawnym stylem językowym. Formalną stronę recenzowanej pracy można uznać za zgodną z zasadami pisania prac doktorskich z nauk ekonomicznych. W pracy dostrzeżono kilka usterek i niedociągnięć, a mianowicie:

- w tekście znajduje się dużo tzw. „literówek”, tzn. brak liter w wyrazie lub ich przestawienie,
- są rozbieżności między danymi w tabelach, a komentarzem i danymi statystycznymi w tekście np. na s. 143 i 144, czy 188,
- niektóre interpretacje mają charakter uproszczony, lakoniczny.

4. Konkluzja

Biorąc pod uwagę przedstawione wnioski i opinie recenzji dotyczące części teoretycznej i empirycznej rozprawy uważam, że zasługuje ona na wyróżnienie i kwalifikuje się w całości do opublikowania.

A zatem praca doktorska Pani mgr Anny Pająk pt. „Determinanty lokalizacji przemysłów kreatywnych w Polsce” spełnia wymogi określone w art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym (Dz. U. poz. 1669) i może stanowić podstawę do nadania jej Autorowi stopnia doktora nauk ekonomicznych.

Wnioskuje więc o dopuszczenie rozprawy do publicznej obrony.

